

RADAR

Historiedidaktisk Tidsskrift

Nyt perspektiv på dansk historie

Af Jens Pietras

Marts 2023

Nyt perspektiv på dansk historie

Af Jens Pietras, lektor, Professionshøjskolen Absalon,
Læreruddannelsen i Roskilde

Artiklen peger på potentialer, som en klimavinkel kan bidrage med i skolens historiefag. Desuden argumenteres der for, at alle historiske nedslag kan tematiseres ud fra den overordnede problemstilling: Hvornår, hvordan og hvorfor har klimaet direkte påvirket eller haft stor betydning for væsentlige begivenheder i dansk historie?

Natursyn og historie

I før-moderne samfund var naturen den dominerende kraft, og mennesket var på alle måder underlagt denne. Dette er ikke længere tilfældet. Mennesket har altid, men især siden opfindelsen af dampmaskinen og industrialiseringen, ændret grundlæggende på dette forhold. Mennesket har i de sidste par hundrede år søgt at tæmme naturen, og nu opfatter vi primært naturen som en ressource for mangfoldig menneskelig udnyttelse.

Tidligere handlede størstedelen af historieskrivningen om politisk og økonomisk historie, med fokus på døde hvide mænd fra eliten og deres liv og handlinger. Denne historieskrivning var båret af overbevisningen om, at det er menneskelig ageren, der driver historien frem. I nutiden er denne tilgang blevet udfordret, idet historikere også er blevet optaget af den overstatslige, den store historie (global historie, big history), herunder økohistorie. Interessen har fo-

kus på, hvordan menneskets stofveksling og samspil med naturen har indflydelse på menneskers handlingerum. Politisk historie interesserer sig primært for menneskers handlinger og motiverne bag dem. Politiske historikere undersøger primært skriftlige kilder under brug af et funktionelt kildesyn, hvor historikere-ns spørgsmål styrer kildearbejdet. Økohistorikere bruger ofte naturvidenskabelige teorier og metoder til at supplere deres historiske undersøgelser.

Billede 1.

Karl X Gustav ser ud over den svenske hær ved Storebælt i forbindelse med svenskernes overgang over bælterne under den første Karl Gustav-krig i januar 1658.

Maleri: Johan Filip Lemke, u.å.

Den økohistoriske tilgang opstod i 1970'erne i forlængelse af miljøbevægelsernes påpegning af, at jorden og dens ressourcer er et knapt gode, som vi er godt i gang med at forurene, ødelægge og overforbruge. I 2000'erne og 2010'erne er bevidstheden om dette blevet mere udbredt og bredere accepteret. Et eksempel på dette er aktivisten Greta Thunberg og bevægelsen "Fridays for Future".

At mennesket tilsyneladende i hidtil uset grad er ved at ændre vilkårene for naturgrundlaget, har betydet, at historikere nu mener, at vi er på vej ind i, eller at vi allerede befinder os i, en ny verdenshistorisk periode. Den hollandske klimaforsker Paul Crutzen kalder den nye tidsepoke for den antropocæne (Brenner, 2021), fordi det primært er mennesket, der overvejende påvirker naturen og ikke omvendt. Crutzens pointe er, at vi lever i en tid, hvor mængden af CO₂ i atmosfæren er voldsomt stigende pga. vores forbrug af fossile brændstoffer og udledning af drivhusgasser. Det kan føre til en ukontrollabel stigning af temperaturen i den nærmeste fremtid, som igen vil betyde voldsomme og uforudsigelige klimaforandringer.

I forhold til elevernes liv og fremtid, og ikke mindst for deres fremtidsforventninger, er det vigtigt, at skolen – og også historiefaget – inddrager menneskets (over-)udnyttelse af naturen. Studier viser, at mange børn og unge har en klimamæssig fremtidsangst. Historieundervisningen må derfor give mulighed for, at eleverne kan forholde sig til klimaet som medvirkende fremtidsfaktor. Viden om menneskets samspil med naturen over tid giver eleverne muligheder for at bearbejde deres bekymring for fremtiden – og måske giver denne viden dem værktøjer til aktiv handling (handlekompetence).

Historiefaglig og didaktisk opmærksomhed på klima og miljø

Klimaet er også kommet på historikernes dagsorden. Flere nyere historiske fremstillinger fokuserer også på menneskets forhold til naturen. Det gælder også i lærebøger til læreruddannelsen og gymnasiet.

Her er et par eksempler.

I artiklen "Den pågående katastrofen – samfundsomvandling og miljøhot" (2021) gør historikeren Per Eliasson i kapitlet rede for miljøkatastrofer i tid og rum, overgangen fra en holocen til en antropocæn tidsalder, industrialiseringen og vores stigende brug af fossile brændstoffer, udviklingen i det 19. og 20. århundrede og om undervisning i klimaforandringer samt nødvendigheden af at se dem i et historisk perspektiv.

Den nyeste udgivelse, som formentlig bliver et standardværk om emnet, er den omfangsrige antologi "Natur og kulturs globalhistorie", bind 1 og 2, (2022), som historikeren Klas-Gören Karlsson har redigeret.

I dansk sammenhæng skal nævnes Thorkild Kjærsgaards tidlige pionerværk "Den danske revolution 1500-1800 – en økohistorisk tolkning" (1991). Det giver en helhedstolkning af Danmarks historie i perioden mellem det gamle landbrugssamfunds afslutning og det industrielle samfunds frembrud. Fremstillingen handler om omlægningen af landbrug og energiforsyning som en følge af 1700-tallets økologiske krise. Desuden fortæller bogen om konsekvenserne for bl.a. sygdomsmønstre, landskab, politik og social klassesdeling.

Også i udgivelser til læreruddannelsens historiefag ses en stigende miljøinteresse.

Historiedidaktiker Jens Aage Poulsen diskuterer i kapitlet "Global historie" (2021) om danmarkshistorie fortsat bør være undervisningens primære omdrejningspunkt, eller indholdet i undervisningen også burde omhandle globale emner og problemstillinger, samt om elevernes undersøgelser burde søge at forholde sig til mulige samspil mellem det lokale og det globale.

I "Det meningsfulde historiefag" (2022) tematiserer lektor ved læreruddannelsen Andreas Kopp, hvordan historieundervisning kan bidrage til at løse problemer med global opvarmning gennem problemorienteret projektarbejde.

I gymnasiebogen "Derfor historie" (2022) af Kristian Iversen kommer forfatteren ind på sammenhængen mellem mennesket og naturen i forbindelse med sin fremstilling af epidemiernes historie, hvor han kort omtaler økohistorie.

Læremidler til grundskolens historiefag har endnu ikke i større omfang selvstændige emner eller temaer med en økohistorisk vinkel.

Klimaet og historien

Det er relevant at supplere det holocene med det antropocæne verdensbillede. Derfor er det oplagt at genbesøge dansk historie og undersøge hvor, hvornår og ikke mindst hvordan og hvorfor væsentlige begivenheder i dansk historie har været direkte påvirket af klimaet og miljøet.

Først et par generelle pointer. Én pointe er, at der kan påvises en sammenhæng mellem klimaet og befolkningens størrelse i en given tidsperiode. Jo varmere klima, des større befolkning. Et varmt klima fremmer nemlig produktionen af fødevarer. Flere fødevarer kan brødføde en større befolkning.

En anden pointe er, at opfindelsen af teknologier har fremmet denne udvikling, f.eks. opfindelsen af arden i bondestenalderen. Endelig, at koldere perioder har udløst flere konflikter og krige, hvor magthavere og forskellige grupper gennem vold har forsøgt at tilrane sig knappe ressourcer.

Det valgte historiske nedslag (casen) i denne artikel er den såkaldte lille istid og Svenskekrigene. Andre eksempler kunne være oldtiden (forhistorisk tid), specielt landbrugsrevolutionen omkring 4000 f.v.t

og overgangen mellem den varmere Bronzealder og den køligere Jernalder, herunder den såkaldte Fimbulvinter, som satte ind i slutningen af 500-tallet, Vikingetiden med fokus på de dynamikker den varme periode afstedkom, herunder togterne og udvandringen, Middelalderen og den middelalderlige krise (den sorte død/pesten), krigen 1864, hvor den kolde vinter fik general de Meza til at rømme Dannevirkefæstningen og endelig energikriserne i 1970'erne.

Almindeligvis beskrives Middelalderens klima og konsekvenserne for samfundsudviklingen i to dele. Den første del, hvor klimaet vedblev at være varmt og den anden del, der indvarslede den senere benævnte "lille istid".

Historikeren Nils Hybel skriver, at klimaet og samfundslivet ændrer sig i 1100-årene pga. "[...] ekstraordinært stærke, relativt kortvarige og geografiske omfattende ekstreme klimatiske udsving med stærk kulde, megen regn og storm eller stærk varme og tørke" (Hybel, 2002). Konsekvenserne blev hungersnød, epidemier og befolkningsnedgang. En dansk konge, Oluf, tildeles i perioden f.eks. det lidet flatterende tilnavn Oluf Hunger, som jo betyder sult (1086-1095).

Historikere har tidligere kædet 1300-tallets store samfundsændringer i 1300-tallet sammen med pesten (Den sorte død) i midten af århundredet. Nu mener flere historikere, at en samfundsmæssig tilbagegang kan spores før pesten, og forklaringer herpå er bl.a. klimatiske.

Den lille istid

Den længerevarende kuldeperiode, som satte ind i 1300-tallet, og som varede indtil ca. 1850, kaldes "den lille istid". Den var karakteriseret ved kolde vintrere, tilfrosne bæltter og korte og regnfulde somre, som gav dårlig høst og i perioder hunger. Gennemsnitstemperaturen var i 1,5 grad lavere end i dag.

Billede 2.

Karl 10. Gustavs vej over bælterne 1658.

Kilde: Politiken Historie.

Ifølge Roskildefreden skulle de svenske tropper forlade Danmark i løbet af foråret 1658. Men den svenske konge Karl X Gustav fortrød og belejrede København. Denne belejring kulminerede i stormen på København natten mellem 10.-11. februar 1659. Stormen mislykkedes, og denne gang blev danskerne hjulpet af klimaet. Svenskerne fejlbedømte situationen og stormede voldene, som var isglatte, og danskerne havde udbygget voldene, så de svenske stormstiger var for korte. Kampen om Danmark fortsatte dog og afsluttedes i 1660 efter Karl X Gustavs død, med indblanding fra stormagternes side med freden i København. Resultatet blev, at Danmark bestod, men at Skånelandene forblev svenske. Øresund kom til at danne grænse mellem de to lande.

Svenskernes overgang over bælteerne fik store konsekvenser, og forudsætningen for begivenheden var tydeligvis klimaet (den kolde vinter) og til dels også den svenske konges vovemod.

Karl X Gustav-krigene skabte grundlaget for, at kong Frederik 3. gennem et statskup i efteråret 1660 kunne gennemtvinge enevælden. For svenskernes vedkommende fik de succesfulde krige mod Danmark en væsentlig betydning for opbygningen af et svensk mini-imperium kaldet den svenske stormagts-tid, som varede indtil svenskerne led nederlag til det russiske imperium under Store Nordiske Krig (1709-1720).

To gange under den lille istid under Karl Gustav-krigene spillede klimaet altså ind i krigens udvikling og udfald. Første gang til svenskernes fordel (1658) og anden gang til danskernes fordel (1659).

Tabet af Skånelandene har siden 1658 påvirket dansk historie på væsentlige områder (politisk, økonomisk, materielt og mentalt), især efter de danske kongers forgæves forsøg på at tilbageerobre området (Den Skånske Krig 1675-1679, Den Store Nordiske krig 1700, 1709-1720, Dansk-svenske krig 1808-1809). Over tid har det danske forhold til Sverige således ændret sig fra en bitter eksistenskamp til nordisk samarbejde og broderskab.

Miljø og klima i historieundervisningen

Læreren og eleverne kan arbejde med lange linjer i dansk historie og her undersøge problemstillingen hvornår, hvordan og ikke mindst hvorfor klimaet har spillet en væsentlig rolle for udvalgte begivenheders udfald. Læreren og eleverne kan f.eks. benytte metoden didaktisk eller synoptisk rammeværk, som er beskrevet af den norske historiedidaktiker Erik Lund (2020). Rammeværker er en slags udvidet tidslinje, hvor spørgsmål styrer valget af indhold. Spørgsmålet kunne være hvornår, hvordan og hvorfor klimaet har

for klimaet har spillet ind og har påvirket udvalgte begivenheder. Her fokuseres på historisk tækningskoncepter om kontinuitet og forandring og på samspillet mellem aktører og strukturer. Arbejdet understøtter derved elevernes sammenhængsforståelse og rammeværket bliver en visualisering af forandringsprocesser over tid. Eleverne kan arbejde sammen i grupper og efterfølgende sammenligne resultatet af deres undersøgelse.

Ethvert historisk nedslag kan tematiseres ud fra den overordnede problemstilling:

Hvornår, hvordan og hvorfor har klimaet direkte påvirket eller haft stor betydning på væsentlige begivenheder i dansk historie?

Her vil jeg gennem et didaktisk rammeværk vise, hvordan klimaet under svenskekrigene spillede sammen med væsentlige begivenheder i 1600-tallets danske historie som Roskildefreden, magtbalancen mellem Sverige og Danmark, enevældens indførelse og dansk udenrigspolitik.

Figur 1.
Didaktisk rammeværk over Karl Gustavkrigene 1657-1660 med fokus på klimaet som udslagsgivende fænomen for udvalgte historiske begivenheder.

Tid – periode	Hvornår har klimaet spillet en rolle i forhold til historiske begivenheder?	Hvordan har klimaet spillet en rolle for udfaldet af historiske begivenheder?	Hvorfor har klimaet spillet en rolle for udfaldet af historiske begivenheder?	Kendetegn – konkrete eksempler	Konsekvenser – kortsigtede/langsigtede
Den lille istid Svenskekrigene	1658	Svenskernes overgang over bælteerne	Ekstrem kulde i vinteren 1657-58	Bælteerne frøs til	Svenskerne kunne stort set uhindret besætte Sjælland og true København – Roskildefreden februar 1658 – tabet af Skånelandene
	1659	Stormen på København februar 1659	Fortsat ekstrem kulde vinteren 1659	Svenskerne kunne ikke forcere de isglatte volde rundt om Københavns centrum	Danskerne vandt slaget og Danmark blev ikke svensk

Forløbet tager afsæt i, at læreren levende og inspirerende har fortalt om tid, sted, aktører og sammenhæng. Eleverne dramatiserer selve overgangen over bælteerne med eller uden rekvisitter. En simpel måde at organisere dramatiseringen på er at tildele eller lade eleverne selv vælge en række roller, f.eks. som danske soldater, den danske konge Frederik 3., svenske soldater, svenske soldater som drukner under overgangen, den svenske konge Karl X Gustav, som foretog overgangen i en slæde. Læreren er fortæller og eleverne agerer selve dramatiseringen. Som rekvisitter benyttes et par stole, gerne med hjul, som repræsenterer den danske konges trone og Karl X Gustavs slæde. En kridtstreg eller en anden markering, der markerer den jyske kyst (f.eks. Fredericia) og en, der markerer den fynske kyst (f.eks. Middelfart). En række hvide A3-papirer, som

udgør det for bælteerne, som eleverne skal forcere. Våben vises gennem håndtegn og lyde. Efter dramatiseringen kan læreren og eleverne kort diskutere baggrunden for overgangen, hvordan den foregik og hvorfor den lykkedes, samt hvilke konsekvenser den fik på kort og på længere sigt.

Dette fører videre til næste aktivitet, hvor eleverne i et dilemmaspil kan gennemspille forhandlingerne, som mandede ud i Roskildefreden. Marianne Dietz har i sin ph.d. og i artikler som "Historiske rollespil" i antologien "Historieundervisning – en fagmetodik" (2021) argumenteret for de faglige og didaktiske gevinster ved arbejdet med historiske rollespil, bl.a. at historiske rollespil understøtter, at eleverne arbejder med perspektivskifte og udvikling af historisk empati i en undersøgende og problemorienteret undervisning. Hun har også beskrevet en praktisk metode til at anvende rollespil i historieundervisningen.

Som en sidste perspektivering kan eleverne diskutere et kontrafaktisk scenarie, et hvad-nu-hvis-scenarie, hvor de, efter at have arbejdet med emnet, forholder sig til, hvad der ville være sket, hvis isen var brudt op i vinteren 1657-1658, og svenskerne derfor ikke havde haft mulighed for at forcere bælteerne. Ville Skånelandene så have været danske i dag – eller ville svenskerne alligevel have erobret dem i løbet af krigene? Deres militære magt var overvældende, og de havde imperialistiske ambitioner, samt de europæiske stormagters udbredte sympati for, at svenskerne overtog den ene side af Øresund (Andersen, 2022).

Som afslutning på emnet kan der perspektiveres til nutiden, til elevernes hverdagsliv og deres fremtidsforventninger. Her indtænkes den antropocenæne dimension i et mikro-, et meso- og et makro-perspektiv. Eleverne kan finde eksempler på mulige sammenhænge. Det kan være krigen mellem Ukraine og Rusland. I vinteren 2022-23 diskuteres f.eks. ivrigt vinterens betydning for krigen – samt ikke mindst de meget dyre energipriser i Vesten.

En undersøgelse, hvor fokus også rettes mod klimaet i historieundervisningen, kan selvfølgelig gennemføres i historiefaget alene, men vil i de fleste tilfælde

forbedres og kvalificeres gennem tværfaglige samarbejder med andre af skolens fag.

Afrunding

Som påpeget er klima nu også kommet på dagsordenen i historie som videnskabsfag, men endnu kun i mindre grad som skolefag. Mit sigte har været at sammenkæde historieundervisningen med en klimadagsorden. Vigtigheden af, at eleverne arbejder med og forholder sig til miljø- og klimadagsordenen er åbenlyse. Hvordan kan dette samspil praktisk og relevant etableres? Mit første bud er at sammenkæde tidspunkter, begivenheder og fænomener i den politiske, økonomiske og sociale historie med klimaperspektivet.

Referencer

- Andersen, Dan A. (2022). *Hvad nu hvis vinteren havde været mildere?* i Politiken Historie, nr. 24.
- Benner, S. (2021). *Paul J. Crutzen and the Anthropocene: a New Epoch in Earth's History*. Springer International Publishing AG.
- Dietz, M. (2021). Historiske rollespil. I S. T. Larsen og J. Aa. Poulsen (red.), *Historieundervisning – en fagmetodik*. Hans Reitzels forlag.
- Eliasson, P. (2021). Den pågående katastrofen – samfundsomvandling og miljøhot. I K-G. Karlsson og U. Zander (red.) (2009), *Katastrofernas århundrada – historiska och verkningshistoriska perspektiv*. Studentlitteratur.
- Faber, S., Kopp, A. og Lauta, K. (2022). *Det meningsfulde historiefag – historiebrugsdidaktik fra teori til praksis*. Samfundslitteratur.
- Hybel, N. (2002). Klima og hungersnød i middelalderen. *Historisk Tidsskrift*, vol. 102, hæfte 2, s. 265-281.

Iversen, K. (2022). *Derfor historie – teori og metode i brug*. Columbus.

Karlsson, K.-G. (2022). *Natur og Kulturs globalhistorie – existens og rörelse*. Bind 1-2. Natur og Kultur.

Kjærsgaard, T. (1991). *Den danske Revolution 1500-1800. En øko-historisk tolkning*. Gyldendal.

Lund, E. (2020). *Historiedidaktik. En håndbok for studenter og lærere*, 6. udgave. Universitetsforlaget.

Poulsen, J. Aa. (2021) Global historie. I S. T. Larsen og J. Aa. Poulsen (red.), *Historieundervisning – en fagmetodik*. Hans Reitzels forlag.